

Het boekhoudschandaal: wat blijft en wat verandert

Kees Camfferman

SAMENVATTING Boekhoudschandalen zijn sinds de negentiende eeuw een terugkerend verschijnsel in de geschiedenis van het moderne bedrijfsleven. In dit artikel wordt de vraag besproken of er ondanks deze continuïteit sprake is van veranderingen in de aard van boekhoudschandalen. Betoogd wordt dat het boekhoudschandaal inderdaad in de loop van de tijd geleidelijk van karakter verandert als gevolg van veranderingen in (1) belangen en belanghebbenden bij de financiële verslaggeving, (2) veranderende normen voor financiële verslaggeving, en (3) veranderingen in de verantwoordelijkheden rond financiële verslaggeving. Dit wordt aannemelijk gemaakt door twee boekhoudschandalen, met een eeuw tussenruimte, te bespreken in het licht van veranderingen op de genoemde drie gebieden.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Oog voor het gegeven dat boekhoudschandalen deels tijdloos en deels tijdbepaald zijn, kan beleidsmakers helpen om adequaat op boekhoudschandalen te reageren, en kan alle belanghebbenden bij de jaarrekening helpen bij het anticiperen op toekomstige boekhoudschandalen.

1 Inleiding

Er zijn twee typische reacties op boekhoudschandalen denkbaar. De eerste is een reactie van schrik of verontwaardiging, alsof ons iets nieuws overkomt. Het boekhoudschandaal wordt dan opgevat als een alarmsignaal, een symptoom van een onderliggend proces van morele verwording in de maatschappij. De andere reactie is er juist een van berustend of cynisch de schouders ophalen: boekhoudschandalen zijn er altijd geweest en zullen er altijd blijven, er is wat dat betreft niets nieuws onder de zon. De eerste reactie, voor zover niet gespeeld, lijkt naïef en vooral ingegeven door een gebrek aan kennis van het verleden.¹ De eenentwintigste eeuw is weliswaar met Enron en Parmalat stevig van start gegaan, maar wie nog eens in de oude doos kijkt vindt genoeg affaires die nu vergeten zijn maar in hun tijd veel stof deden opwaaien. De tweede reactie lijkt daarom realistischer, maar is ongenueanceerd. Deze reactie heeft geen oog voor wat er kan veranderen binnen een constant thema van onjuist gedrag. Zo is bijvoorbeeld wel duidelijk, om maar eens wat te noemen, dat er een lange geschiedenis bestaat van politici die verwickeld raken in

zedenschandalen. Maar in de loop van de tijd zien we wel degelijk verschuivingen in het soort gedrag dat als onzedelijk wordt gezien, en in de rol en maatschappelijke positie van politici. Dit leidt tot tamelijk complexe antwoorden op de vraag waarom bepaald gedrag in een bepaalde situatie wel of niet tot een schandaal leidt.²

In dit artikel verken ik de vraag in welke zin ook de 'schandaligheid' van boekhoudschandalen een zekere tijdgebondenheid kent. Het artikel heeft het karakter van een essay, en pretendeert dus geen volledige behandeling van al het beschikbare feitenmateriaal. De vraagstelling is ook niet nieuw: boekhoudschandalen komen wereldwijd voor, en dus zijn er in de internationale literatuur zeker reflecties op boekhoudschandalen in historisch perspectief te vinden.³ De bijdrage van dit artikel ligt dan ook primair in de focus op de Nederlandse situatie.

Het begrip 'boekhoudschandaal' is niet duidelijk omschreven. In de academische literatuur over externe verslaggeving wordt het begrip wel regelmatig genoemd, maar doorgaans in een globale zin. Dat Enron, World-Com, Global Crossing, Ahold, enzovoorts, 'accounting scandals' zijn, wordt vaak als gegeven verondersteld, wat vervolgens het uitgangspunt is voor verder onderzoek of analyse (zie bijvoorbeeld Bartov & Cohen, 2009; Low et al., 2008). In de verdere uitwerking wordt doorgaans gewerkt vanuit een onderscheid tussen 'fraud' en 'creative accounting' (zie bijvoorbeeld Jones, 2011, p. xxiii, 4-5). Deze termen zijn nauwkeuriger te definiëren dan 'boekhoudschandaal' in de zin dat 'fraud' kan worden geoperationaliseerd met formele criteria zoals vooronderzoeken door gerechtelijke of toezichhoudende instanties, feitelijke veroordelingen of opgelegde sancties (zie bijvoorbeeld Crutchley et al., 2007). 'Creative accounting' en verbonden termen zoals 'earnings management' en 'impression management' worden, in navolging van Griffiths (1986) vaak gedefinieerd in termen van management interventies binnen de beslissingsruimte die wordt geboden door het kader van toepasselijke verslaggevingsregels. In dit artikel hanteer ik de volgende definitie van het begrip boekhoudschandaal: 'het in opspraak komen van een onderneming wanneer publiekelijk betoogd wordt dat, beoordeeld naar toepasselijke normen voor externe financiële verslaggeving, gerechtvaardigde be-

langen bij deze verslaggeving in ernstige mate zijn geschonden door doen of nalaten van degenen die verantwoordelijkheid dragen voor deze verslaggeving'. Dit is een omslachtige definitie, maar het vat samen hoe ik in dit artikel wil nadenken over de contextbepaalde aard van het boekhoudschandaal. Het lijkt mij dat de vraag of een bepaald aspect van de verslaggeving van een onderneming al dan niet tot boekhoudschandaal kan worden, afhankelijk is van:

- de veronderstelling wiens, en welke, belangen door de verslaggeving gediend worden;
- welke normen van toepassing worden geacht op de verslaggeving (inclusief de administratie waarop deze verslaggeving berust), en wat daarom als overtreding van een dergelijke norm kan gelden;
- aan wie welke verantwoordelijkheid wordt toegeschreven voor de verslaggeving.

Het is niet moeilijk om in te zien dat elk van deze elementen in de loop van de tijd aan verandering onderhevig is, waardoor ook verschuivingen mogelijk zijn in wat als schandalig wordt ervaren. Op deze drie aspecten zal ik mij dan ook in het vervolg van dit artikel richten. De definitie omvat ook nog het element van 'publiekelijk betoogd worden'. Dit betekent dat voor dit artikel niet zozeer van belang is of aantijgingen uiteindelijk bewezen worden, maar welk soort aantijgingen in welke omstandigheden tot opspraak leiden. In de vraag of iets publiek wordt of niet schuilen ongetwijfeld tijdgebonden elementen die de moeite van verder onderzoek waard zouden zijn, zoals de rol van de media en opvattingen over de rol van discretie en vertrouwelijkheid. Het is ook een interessante vraag of de frequentie van boekhoudschandalen toe zal nemen bij toenemende transparantie (grotere kans op ontdekking), of juist zal afnemen (preventieve werking), maar met het oog op de beperkte omvang van dit artikel laat ik deze vraag verder buiten beschouwing.

Het artikel is als volgt opgebouwd. Ik begin in paragraaf 2 met het schetsen van de situatie van circa honderd jaar geleden waarbij ik ook aandacht geef aan een concreet boekhoudschandaal. Vervolgens benoem ik in paragraaf 3 een aantal belangrijke veranderingen sindsdien in de belangen bij externe verslaggeving, de toepasselijke normen, en de verantwoordelijkheid voor de verslaggeving. In paragraaf 4 ga ik in op de situatie aan het begin van de eenentwintigste eeuw, waarbij ik ook weer aandacht geef aan een concrete casus. Ik besluit het artikel in paragraaf 5 met een korte discussie en enkele conclusies.

2 Een boekhoudschandaal aan het begin van de twintigste eeuw

Op 29 juni 1906 hield Pieter Jelles Troelstra een lange redevoering in de Tweede Kamer ter ondersteuning van

de door hem ingediende motie: 'De Kamer, van oordeel, dat de ergerlijke knoeierijen door middel van naamloze vennootschappen, syndicaten en dergelijke gepleegd, ingrijpende wijzigingen met name in de Wetboeken van Koophandel en van Strafrecht dringend noodig maken, gaat over tot de orde van de dag'.⁴ In zijn betoog, ondersteund met veel recente voorbeelden en met cijfermateriaal, wees hij op een 'morele inzinking op financieel gebied', tot uiting komend in allerlei misstanden en misbruiken rond naamloze vennootschappen. Troelstra was socialist genoeg om zijn vermoeden uit te spreken dat dergelijke misstanden, en het onderliggende morele verval, wel eens inherent konden zijn aan het kapitalistische systeem, maar zijn voorstellen waren eerder pragmatisch dan ideologisch. Hij pleitte voor een betere wettelijke regeling van de naamloze vennootschap in termen van bestuur, toezicht, publiciteit en controle, waarbij hij verwees naar buitenlandse wetgeving en naar niet-socialistische auteurs. Zijn betoog werd hoegenaamd niet tegengesproken. De Kamervoorzitter maakte slechts bezwaar tegen de suggestie dat ook een van de toenmalige Kamerleden tot de 'zwendelaars' zou behoren. De Minister van Justitie merkte laconiek op dat de regering reeds 'volkomen doordrongen' was van de noodzaak van een herziening van het vennootschapsrecht, en dat een wetsvoorstel in voorbereiding was. De motie werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen. In de pers werden wel wat kanttekeningen geplaatst bij Troelstra's rede — hij zou te weinig onderscheid maken tussen verliezen als gevolg van normaal ondernemersrisico en echte misstanden — maar ook de niet-socialistische kranten erkenden dat zijn rede zakelijk en goed gedocumenteerd was.⁵

Troelstra's rede had een bredere strekking dan boekhoudschandalen. Hoewel hij de financiële verslaggeving niet nadrukkelijk als afzonderlijk probleemgebied identificeerde, is wel duidelijk dat hij het als onderdeel van het bredere probleem van misstanden bij de naamloze vennootschap zag. Dit blijkt onder andere uit zijn aantijgingen van overwaardering bij inbreng in natura, en het benoemen van de noodzaak van wettelijke regeling van het 'accountant-wezen'. Maar het is wel van belang om op te merken dat de jaarrekening zoals wij die vandaag kennen in zijn betoog nauwelijks zichtbaar wordt. Dat is verklaarbaar, omdat de jaarrekening in 1906 nog maar een beperkte wettelijke status had. Het Wetboek van Koophandel van 1838, aangevuld met enkele toetsingscriteria voor de statuten bij het verlenen van Koninklijke Bewilliging bij de oprichting van naamloze vennootschappen, bepaalde slechts summier dat jaarlijks een balans moest worden opgesteld en dat rekening en verantwoording moest worden afgelegd aan de aandeelhouders. Of, en zo ja, welke financiële informatie in bredere kring werd verspreid was echter niet geregeld. Vandaar dat Troelstra zich

ook niet richtte op misstanden bij een duidelijk omschreven jaarrekening, maar op misleidende financiële informatie in het algemeen, in prospectussen of in andere documenten.

Een in zijn rede genoemde casus die waarschijnlijk het duidelijkst past in het begrip 'boekhoudschandaal' zoals hier gedefinieerd is de ondergang van de Noordbrabantsche Bank. Deze naam komt geregeld voor in historische lijstjes van financiële schandalen, en was mogelijk het meest in het oog lopende Nederlandse boekhoudschandaal sinds de Pincoffs-affaire van 1879.⁶ Na surséance van de bank in 1901, gevolgd door een faillissement in 1902, werden ernstige misstanden in het financiële beheer vastgesteld waaronder ongefundeerde kredietverlening door een van de directeuren, die echter inmiddels was overleden, en een slechts oppervlakkig toezicht door commissarissen op de financiële verslaggeving. In het rapport van de accountant Barend Moret, door aandeelhouders na de surséance belast met een onderzoek, werd geconstateerd dat 'geen der gepubliceerde balansen een juist beeld geeft' en dat 'de winsten-verliesrekeningen na 1890 zijn geflatteerd'.⁷ Wegens het nagenoeg geheel ontbreken van wettelijke of andere voorschriften moest Moret de normen op basis waarvan hij deze conclusies trok zelf formuleren. Tot op zekere hoogte deed hij een beroep op min of meer tijdloze normen van gezond verstand. Dat een belegde reserve die volgens de opgave in de jaarrekening uit zeventien verschillende effecten bestond, in feite slechts bleek te bestaan uit twee soorten effecten met een duidelijk lagere waarde was zo'n evidente onjuistheid. Maar de vraag of bij de waardering van vorderingen in voldoende mate rekening gehouden was met te verwachten kredietverliezen lag al weer ingewikkelder. Door de langzame afwikkeling van het faillissement duurde het tot 1913 voordat de omvang van de problemen definitief duidelijk werd. In een reeks uitkeringen kregen de crediteuren uiteindelijk zo'n 80% van hun vorderingen terug. Er werd later wel beweerd dat, wanneer een faillissement voorkomen had kunnen worden, crediteuren al hun vorderingen, zij het met renteverlies, terug hadden kunnen krijgen. Maar verlies was er, en het geplaatste aandelenkapitaal van een kleine drie miljoen gulden ging verloren.⁸ Dit alles was natuurlijk bijzonder vervelend voor de spaarders, om nog maar te zwijgen van de aandeelhouders, en het is zeker begrijpelijk dat de surséance tot ver buiten 's-Hertogenbosch tot onrust leidde. Maar met dat alles was de Noordbrabantsche Bank een relatief kleine onderneming, en het zou interessant zijn om door nader historisch onderzoek van de feitelijke toedracht en de nasleep te komen tot een grondiger evaluatie van deze casus.⁹

De onmiskenbare landelijke opspraak was dan ook niet in het minst te wijten aan een andere redevoering van Troelstra in het parlement. In december 1903 vroeg hij in de Tweede Kamer uitgebreid aandacht voor de

Noordbrabantsche Bank, en drong hij bij de Minister van Justitie aan op strafvervolgning van de overgebleven directeur en van de commissarissen, onder andere voor het publiceren van valse balansen.¹⁰ Op dat moment was echter al bekend dat de rechtbank in 's-Hertogenbosch een vergelijkbaar verzoek van aandeelhouders had afgewezen. Weliswaar benoemde (en benoemt) het Wetboek van Strafrecht (artikel 336) het publiceren van 'onware' balansen als een misdrijf, maar met de toevoeging dat sprake dient te zijn van opzet. Hiervan was volgens de rechtbank niets gebleken.¹¹ De Minister van Justitie verklaarde daarop geen grond te hebben zich te mengen in een behoorlijk gemotiveerde rechterlijke beslissing. Ook voor deze rechterlijke beslissing geldt dat nader onderzoek naar de motivering interessant zou zijn, maar in elk geval voor één activistische aandeelhouder stond vast dat de rechtbank hiermee 'de publieke opinie en het gekwetste rechtsgevoel van duizenden' trotseerde.¹²

Het kennelijke gebrek aan rechtsbescherming was dus in elk geval een belangrijk aspect van het schandaal: volgens Troelstra en anderen was duidelijk dat de overheid een zekere verantwoordelijkheid had voor goede verslaggeving, maar had zij verstek laten gaan. Hetzij in de formulering van de wettelijke bepalingen, hetzij in het handhaven daarvan, of allebei. Deze opvatting over de verantwoordelijkheid van de overheid werd niet algemeen gedeeld. In zijn rede in 1906 legde Troelstra er de vinger op dat er ook civielrechtelijk eigenlijk geen bescherming tegen boekhoudschandalen bestond. Hij citeerde een beslissing van de Hoge Raad waarin werd vastgesteld dat, in de context van aansprakelijkheid van commissarissen voor de informatie in een prospectus, 'in de wet niet aanwezig [is] een grondslag voor den ... rechtsplicht van dengeen, die openlijk uitnodigt om in een op te richten vennootschap deel te nemen, om daarbij aan het publiek slechts ware feiten voor te houden en zich van de waarheid der medegedeelde [feiten] behoorlijk te vergewissen'. De Hoge Raad verklaarde dat zorgvuldigheid van commissarissen op dit punt weliswaar 'van een zedelijk en maatschappelijk standpunt' 'plichtmatig en behoorlijk' was, maar dat verzuim geen schending van een rechtsplicht was en dus geen onrechtmatige daad uitmaakte.¹³ Wat hier werd gezegd over prospectussen was van overeenkomstige toepassing op jaarrekeningen. Zoals ik elders heb beschreven (Camfferman, 2012) stelde de Nederlandse rechtspraak zich tot ver in de twintigste eeuw op het standpunt dat civiele geschillen inzake jaarrekeningen behandeld moesten worden in termen van overeenkomsten tussen private partijen waarbij contractvrijheid gold. Als aandeelhouders er niet voor gekozen hadden om in de statuten nadere bepalingen over de inhoud of de controle van de jaarrekening op te nemen betekende dit een vrijwel onbeperkte volmacht aan de bevoegde organen — directie en/of com-

missarissen – om de jaarrekening naar eigen inzicht op te stellen. Deze jaarrekening had alleen betekenis binnen de kring van aandeelhouders en anderen met contractuele rechten op een winstaandeel, zoals tantiëmist. Buiten deze kring had de jaarrekening, civielrechtelijk, geen betekenis, ondanks dat het sinds de laatste decennia van de negentiende eeuw de algemene praktijk was om de jaarrekening te publiceren, zodat deze een belangrijke rol speelde in de financiële nieuwsvoorziening (zie Camfferman, 2000).

In juridische zin was er aan het begin van de twintigste eeuw derhalve nauwelijks een voedingsbodem voor het ontstaan van boekhoudschandalen. De met de jaarrekening gemoeide belangen waren beperkt gedefinieerd. Normen waren er nauwelijks, behalve wat betreft zeer evidente vormen van 'onwaarheid'. Natuurlijk kwam het voor dat belanghebbenden zich door boekhoudkundige malversaties door verantwoordelijke bestuurders benadeeld voelden, maar de schandaligheid hiervan werd in zekere zin geneutraliseerd door de interpretatie dat deze aandeelhouders dan verzuimd hadden hun eigen belangen te behartigen door duidelijke normen voor de jaarrekening van hun vennootschap te formuleren en door afdoende maatregelen van intern beheer en toezicht te treffen. En voor zover andere belanghebbenden zoals crediteuren niet bij machte waren dergelijke maatregelen af te dwingen hadden zij het in deze visie toch vooral zichzelf te verwijten dat zij desondanks met de desbetreffende vennootschap in zee waren gegaan.

Deze situatie werd niet alleen door Troelstra als onbevredigend ervaren. Ook in kringen van het opkomende Nederlandse accountantsberoep werd de Noordbrabantse Bank opgevoerd als argument voor een betere wettelijke regeling van de naamloze vennootschap, in het bijzonder met betrekking tot de jaarrekening, en werd betoogd dat een regeling van de positie van de accountant hiervan onderdeel diende uit te maken (Limperg, 1904; Reiman & Nijst, 1906, p. 64-65).

3 Ontwikkelingen gedurende de twintigste eeuw

In de loop van de twintigste eeuw is de externe verslaggeving, inclusief het institutionele kader, ingrijpend veranderd. Dit geldt zowel voor de vraag welke belangen de jaarrekening geacht wordt te dienen, welke normen op de jaarrekening van toepassing zijn, als hoe de verantwoordelijkheden rond de jaarrekening verdeeld zijn. Op elk van deze punten ga ik kort in.

3.1 Belangen en belanghebbenden bij de verslaggeving

De gedachte dat de met een onderneming gemoeide belangen hoofdzakelijk tot stand komen en worden gedefinieerd in particuliere contracten is in de loop van de twintigste eeuw aanzienlijk genuanceerd. Deze ontwikkeling is op verschillende manieren omschreven.

Traas (1975, 1976) heeft gestileerd beschreven hoe naast het oorspronkelijke 'bezitsmodel' waarin de onderneming geen zelfstandigheid heeft maar wordt gezien als verlengstuk van de eigenaren, aan het begin van de twintigste eeuw het 'gesloten model' opkwam. Hierin krijgt de onderneming zelfstandige betekenis. Zij blijft primair opereren ten behoeve van de eigenaren, maar deze staan nu op afstand en vormen een kring waarin, door de verhandelbaarheid van aandelen, ook gemakkelijk wijzigingen kunnen optreden zonder dat dit de onderneming direct raakt. Ten slotte ziet Traas ook de opkomst van het 'open' model waarin de onderneming gezien wordt als brede coalitie van belanghebbenden (naast vermogensverschaffers bijvoorbeeld ook de werknemers) die allen hun eigen bijdrage leveren aan de instandhouding van de onderneming en daarmee in zekere zin op gelijke voet belanghebbende bij de onderneming zijn met de verschaffers van risicodragend vermogen.

Zoals Traas zelf aangeeft is deze ontwikkeling niet alleen in Nederland zichtbaar. De door hem geschetste ontwikkelingen zijn bijvoorbeeld verbonden aan de scheiding van leiding en eigendom zoals verwoord door Berle en Means (1932) en aan de 'stakeholder'-benadering van de onderneming (Freeman, 1984). De bedrijfseconomische duiding van het 'open model' door Traas had in Nederland ook een meer juridisch-politieke pendant in de gedachte van de 'vermaatschappelijking van het privaatrecht', meer in het bijzonder de 'vermaatschappelijking van de onderneming'.¹⁴ Na de tweede wereldoorlog wordt de mate waarin de onderneming een bredere maatschappelijke verantwoordelijkheid heeft een politiek vraagstuk, onder andere toegespitst op medezeggenschap van werknemers. Ook de verslaggeving raakt hierin betrokken en geleidelijk wint de overtuiging veld dat de jaarrekening niet alleen een intern vennootschappelijk document is dat de verhoudingen regelt tussen aandeelhouders onderling en het door hen aangestelde ondernemingsbestuur, maar dat bredere groepen belang hebben bij de financiële verslaggeving. Dit werd bijvoorbeeld in 1968 onderkend in het voorontwerp van de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen (WJO). Nadat is benoemd dat huidige en potentiële aandeelhouders, obligatiehouders en andere crediteuren, werknemers, leveranciers en afnemers belang hebben bij de (gepubliceerde) jaarrekening wordt gesteld: 'Tenslotte kan men er een algemeen belang in zien dat, waar financiële gegevens omtrent de toestand van ondernemingen naar buiten komen, deze aan redelijke eisen voldoen'.¹⁵ De instelling van de jaarrekeningprocedure bij de Ondernemingskamer, open voor elke 'belanghebbende' kan in hetzelfde licht gezien worden, ook al was de Ondernemingskamer in de praktijk enigszins terughoudend in het toekennen van de status van belanghebbende aan anderen dan aandeelhouders.

De tendens naar een breder geformuleerde verantwoordelijkheid van de onderneming, en meer in het bijzonder naar een bredere kring van belanghebbenden bij de jaarrekening is niet eenvoudig lineair verlopen. Sinds het einde van de twintigste eeuw is zelfs een tegenbeweging waarneembaar. De definiëring van de verantwoordelijkheid van het management in termen van 'creating shareholder value', zoals die in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw opgeld deed (Rappaport, 1986), kan worden gezien als een correctie in de zin dat een 'stakeholder'-benadering ook te diffuus kan worden: wie teveel belanghebbenden tegelijk wil dienen, dient uiteindelijk niemand meer. Meer specifiek gericht op de verslaggeving is te denken aan recente discussies over het centraal stellen van de informatiebehoeften van beleggers in het *Conceptual Framework for Financial Reporting* van de International Accounting Standards Board (IASB), of aan het *Framework* van de International Integrated Reporting Council. Hierin wordt weliswaar het traditionele financiële perspectief van de verslaggeving verbreed naar verslaggeving over een scala van 'capitals', maar wel primair ten behoeve van de besluitvorming van 'providers of financial capital' (*The International <IR> Framework*, 2013, p. 4). Ook met een primaire focus op de informatiebehoeften van beleggers is er nog steeds sprake van een duidelijke langetermijnverschuiving waarbij de met de jaarrekening gemoeide belangen niet meer uitsluitend in de particuliere sfeer gezocht worden, maar waarin de jaarrekening ook een publiek belang dient. Bij de voorbereiding van de Wet Toezicht Financiële Verslaggeving werd dit, in 2005, als volgt onder woorden gebracht: 'Hoewel effectenuitgevende instellingen en beleggers een eigen verantwoordelijkheid hebben om goede informatie te verschaffen respectievelijk te verzamelen, heeft de overheid in dit domein een normstellende verantwoordelijkheid en is zij gehouden erop toe te zien dat normen worden nageleefd. Het belang van vertrouwen in het bedrijfsleven en de financiële markten is zo groot en heeft een zo verstrekkende invloed op het functioneren van de economie dat er sprake is van een publiek belang.'¹⁶

3.2 Normen voor de verslaggeving

Vanuit de gedachte dat de jaarrekening primair gezien wordt in termen van een overeenkomst tussen aandeelhouders onderling en de door hen aangestelde bestuurders is het begrijpelijk dat het lang geduurd heeft voordat in Nederland een begin werd gemaakt met het formuleren van algemeen geldende normen voor de inhoud van de verslaggeving. Zoals bekend zijn pas met de WJO (1970) meer dan minimale wettelijke voorschriften gegeven. Met name onder invloed van de Europese harmonisatie van het vennootschapsrecht zijn deze voorschriften sindsdien uitgegroeid tot het huidige kader van titel 9 boek 2 van het Burgerlijk Wet-

boek. Naast deze wettelijke voorschriften ontstonden in andere landen (sinds omstreeks 1960) en in Nederland (sinds 1970) aanvullende normen in de vorm van accounting standards, geformuleerd in de private sector door bij de verslaggeving betrokken partijen. In Nederland kreeg dit vorm in de huidige Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving. Internationaal is daarbij de tendens zichtbaar dat deze normen steeds meer in detail werden uitgewerkt en dus minder keuzevrijheid aan ondernemingen lieten. Bovendien kregen deze normen steeds meer een verplichtend karakter. Deze ontwikkelingen waren in de Verenigde Staten al vóór de Tweede Wereldoorlog zichtbaar, maar zijn internationaal, en daarmee ook in Nederland, pas tot volle ontwikkeling gekomen met de opkomst van de International Accounting Standards (International Financial Reporting Standards) en hun verplichtstelling voor de geconsolideerde jaarrekening van Europese beursgenoteerde ondernemingen in 2005.

De praktijk van de externe verslaggeving, althans voor de grotere ondernemingen, is hiermee bijna onherkenbaar veranderd vergeleken met zelfs nog maar vijftien jaar geleden, laat staan honderd jaar geleden. De praktijk van de verslaggeving is in hoge mate een praktijk van 'compliance' met gedetailleerde voorschriften geworden. Daarbij wordt keuzevrijheid in het algemeen als onwenselijk gezien: uit oogpunt van vergelijkbaarheid en uniformiteit worden vormen van verslaggeving die op zich verdedigbaar zijn, en ook hun verdedigers hebben, niet langer toelaatbaar geacht. Een voorbeeld is de afschaffing van de proportionele consolidatie van joint ventures met IFRS 11 *Joint Arrangements* (2011). Hoewel dit iets anders is dan boekhoudschandalen waarover het in dit artikel gaat kan terloops worden opgemerkt dat sinds de jaren '60 van de vorige eeuw diversiteit in verslaggeving steeds minder positief gewaardeerd wordt (in termen van de mogelijkheid om zo goed mogelijk rekening te houden met de omstandigheden van het geval) en steeds meer als een zwakte wordt gezien. In sommige landen werd deze diversiteit zelf als 'schandaal' gezien, waar door krachtiger regelgeving een einde aan gemaakt moest worden.¹⁷

3.3 Verantwoordelijkheid voor de verslaggeving

Zolang de jaarrekening als een interne aangelegenheid van de vennootschap werd gezien, rustte de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de jaarrekening bij de aandeelhouders, die hiermee hun eigen belang behartigden. Uiteraard had de directie een verantwoordelijkheid om de jaarrekening op te stellen en aan aandeelhouders voor te leggen, en hadden commissarissen, voor zover aanwezig, doorgaans een statutaire verantwoordelijkheid om namens de aandeelhouders op het opstellen van de jaarrekening toe te zien en hierover een preadvies aan de algemene vergadering van aandeelhouders voor te leggen. Met het op afstand komen

van de aandeelhouders ten opzichte van de vennootschap, met de opkomst van een wettelijke verplichting tot opstellen en publiceren van de jaarrekening en met toenemende voorschriften voor de inhoud van de jaarrekening, kreeg de verantwoordelijkheid van directie en commissarissen een ander karakter. In plaats van het te goeder trouw uitvoeren van instructies van aandeelhouders werd het opstellen van de jaarrekening steeds meer een proces dat zich autonoom, volgens eigen regels en normen, voltrekt. Daarbij had het ondernemingsbestuur in eerste instantie nog een grote mate van vrijheid, en dus verantwoordelijkheid, om geschikte grondslagen van waardering en resultaatbepaling te kiezen, maar deze verantwoordelijkheid is steeds meer verschoven naar de 'standard setters'.

Deze ontwikkeling ging gepaard met de opkomst van een andere partij die ook een deel van de verantwoordelijkheid voor de verslaggeving op zich nam: de externe accountant. Tot aan de herziening van het Wetboek van Koophandel in 1928 had de accountant in feite de status van een deskundige wiens hulp door commissarissen werd ingeroepen bij het vervullen van hun taak met betrekking tot de jaarrekening. De accountant opereerde dus onder verantwoordelijkheid van commissarissen. Vanaf 1928 had de algemene vergadering het recht, maar niet de plicht, om een 'deskundige' te benoemen om regelmatig toezicht te houden op de boekhouding en aan de algemene vergadering verslag uit te brengen over de jaarrekening. Ook hier bleef de eigen verantwoordelijkheid van de accountant nog beperkt, omdat de algemene vergadering vrij was in zijn keuze en ook in de instructies die aan de 'deskundige' werden gegeven. Het opkomende Nederlandse accountantsberoep heeft zeker geprobeerd om de normen voor de accountantscontrole uit de contractuele sfeer te halen.¹⁸ De vertrouwensleer van Limperg is hier een goed voorbeeld van. De situatie veranderde echter pas fundamenteel na de wettelijke regeling van het accountantsberoep in 1962 en de invoering van wettelijk verplichte controle van de jaarrekening in de WJO van 1970. Hiermee kreeg de accountant voor het eerst een wettelijke verantwoordelijkheid in plaats van een verantwoordelijkheid op basis van een privaatrechtelijke overeenkomst. Het is daarom wellicht niet toevallig dat de accountant in de jaren na 1970 voor het eerst serieus onder kritiek werd gesteld (zie onder andere Lakeman, 1984). Net als bij de jaarrekening zelf is op het gebied van de accountantscontrole een steeds verdergaande codificatie van normen waar te nemen. Hierdoor is ook de vraag waarvoor de accountant verantwoordelijk is een zelfstandig vraagstuk geworden dat in algemene zin, met name bij het opstellen van voorschriften en regels, wordt behandeld. Bij een concrete beslissing om een accountant te benoemen voor de controle van een jaarrekening is in principe weinig ruimte meer om de

verantwoordelijkheid van de accountant naar eigen inzicht contractueel vast te leggen.¹⁹

Ook de overheid heeft steeds meer verantwoordelijkheid voor de verslaggeving op zich genomen. Dit gebeurde in eerste instantie, en al vóór de Tweede Wereldoorlog, door introductie van bepaalde formele vereisten, zoals publicatie van de jaarrekening van zogenaamde 'open' naamloze vennootschappen via het Handelsregister.²⁰ Later kwam hierbij dat overigens nog steeds beperkte wettelijke normen voor de inhoud van de verslaggeving zijn geformuleerd. In het recente verleden zijn belangrijke verdere stappen gezet. Op grond van de eerder genoemde Wet Toezicht Financiële Verslaggeving en op grond van de Wet Toezicht Accountantsorganisaties is de Autoriteit Financiële Markten nu zowel belast met toezicht op de verslaggeving van effectenuitgevende ondernemingen, als met het toezicht op de accountantskantoren die deze verslaggeving controleren.

4 Een boekhoudschandaal aan het begin van de eenentwintigste eeuw

In 2003 raakte Ahold in opspraak in wat wel werd aangeduid als de 'grootste en spectaculairste' boekhoudfraude 'uit de geschiedenis van het Nederlandse bedrijfsleven'.²¹ Over deze Ahold-casus is meer geschreven dan in het bestek van dit artikel behandeld kan worden (zie onder andere Smit, 2004; Van de Poel, 2006; Knapp & Knapp, 2007; Langendijk, 2011). In dit artikel wil ik slechts enkele aspecten in het boven geschetste langetermijnperspectief plaatsen. Zoals bekend bestonden de problemen in de jaarrekening van Ahold hoofdzakelijk uit twee afzonderlijke kwesties. Het eerste punt dat in het nieuws kwam, in februari 2003, was fraude met leverancierskortingen bij de Amerikaanse dochter US Foodservice. Dit leidde direct tot een grote koersval, een forse verlaging van de kredietwaardigheidsbeoordeling van Ahold's schuld papier, en het aftreden van de CEO en de CFO. De problemen verdiepten zich in juli 2003 toen bekend werd dat in Nederland een strafrechtelijk onderzoek was gestart naar onregelmatigheden rond de consolidatie van een aantal joint ventures. Sinds het voorjaar van 2003 is de naam 'Ahold' daarom onlosmakelijk verbonden aan 'boekhoudschandaal', ondanks dat het nog enkele jaren zou duren voordat in de loop van verschillende procedures in Nederland en de Verenigde Staten meer duidelijkheid ontstond over wat er nu precies was gebeurd.

Tot op zekere hoogte werpt de kwestie van de leverancierskortingen geen nieuw licht op het fenomeen 'boekhoudschandaal'. Voor zover dit een kwestie was van frauderende medewerkers bij de desbetreffende dochteronderneming, en van falen van het topmanagement om dit tijdig te signaleren en te corrigeren, is het niet wezenlijk anders dan een aantal zaken die ook bij

de Noordbrabantsche Bank misgingen. Over de feiten en hun interpretatie kan verschil van mening bestaan, maar dat belanghebbenden bij de jaarrekening er ook belang bij hebben dat de onderliggende administratieve procedures op orde zijn lijkt een tijdloze waarheid. Toch zijn er wel twee punten te noemen waarop de wereld van 2003 verschilt van die van 1903. Het eerste is dat de onderneming, als zelfstandige entiteit, duidelijker als partij in beeld is. In de zaak Ahold werd in 2006 een schikking getroffen onder Amerikaans recht waarbij degenen die in de jaren tot 2003 aandeelhouder waren geweest een beroep konden doen op een door Ahold gevormd fonds van ruim één miljard dollar. Ook Nederlandse aandeelhouders maakten op grote schaal gebruik van deze regeling. Honderd jaar eerder zou waarschijnlijk niet snel bedacht zijn dat aandeelhouders als het ware zichzelf schadeloos zouden moeten stellen vanuit hun gemeenschappelijk vermogen. Van aandeelhouders die hun stukken verkocht hadden zou waarschijnlijk gedacht zijn dat zij daarmee zelf al afstand gedaan hadden van verdere aanspraken op hun voormalige medeaandeelhouders en nieuwe aandeelhouders. De schikking liet echter zien dat in 2003 de aandeelhouders hun belang bij de verslaggeving tegen de onderneming konden laten gelden, en dat de onderneming dus een eigen verantwoordelijkheid had jegens de aandeelhouders wat betreft deze verslaggeving. Maar tegelijk wist de onderneming zich ook te distantiëren van het gedrag van haar functionarissen. Mede door de schikking en de coöperatieve opstelling met de Amerikaanse autoriteiten wist zij zelf strafvervolgung te vermijden.²²

Het tweede verschil is dat de accountant inmiddels met een eigen verantwoordelijkheid betrokken is bij de jaarrekening. Werde naar aanleiding van de Noordbrabantsche Bank de accountant nog als oplossing van het probleem van financiële schandalen naar voren geschoven, bij Ahold werd de vraag gesteld of de accountant niet vooral onderdeel van het probleem was. In de zaak Ahold werd in Nederland tuchtrechtelijk vastgesteld dat de accountant te passief was geweest bij de controle van US Foodservice.²³ Hoewel dit vooralsnog niet leidde tot succesvolle civiele aansprakelijkstelling (noch in Nederland, noch in de Verenigde Staten), en het openbaar ministerie in Nederland geen aanleiding zag om strafvervolgung in te stellen, werd sinds 2003 het in één naam noemen van 'Ahold' in combinatie met 'Enron' vaak gebruikt als inleiding op pleidooien voor een hervorming van het accountantsberoep.

De kwestie van de consolidatie van enkele joint ventures is vooral interessant vanuit de optiek van veranderende normen voor de verslaggeving. Aan de orde was de vraag of Ahold deze joint ventures ten onrechte volledig meegeconsolideerd had. Hierbij was van belang dat, op verzoek van functionarissen van Ahold, de jointventure-partners in 'control letters' een verklaring

over de zeggenschap van Ahold aflegden, terwijl deze partners in 'side letters' weer afstand namen van deze verklaring. Het bestaan van de side letters werd echter geheim gehouden, ook voor de controlerend accountant. Dat dit gebruik van control en side letters op zichzelf een vorm van frauduleus handelen was werd in de media snel aangenomen, en later ook bevestigd in de Nederlandse strafzaak tegen enkele voormalige leden van de raad van bestuur en een lid van de raad van commissarissen van Ahold. De onderneming had toen al, in 2004, een schikking getroffen met het openbaar ministerie en daarbij 'zonder voorbehoud' het onjuiste gebruik van de side letters erkend.²⁴ Maar was de consolidatie van de joint ventures op zichzelf beschouwd, dus los van de side letters, in enige zin 'schandalig'?

In de strafzaak tegen de voormalige Ahold-bestuurders werd onder andere een beroep gedaan op het eerder genoemde artikel 336 Wetboek van Strafrecht (publicatie van een 'onware' jaarrekening). Dat is opmerkelijk in de zin dat bij het opstellen van dit wetsartikel toch vooral zal zijn gedacht aan evident foute verslaggeving zoals het opvoeren van niet-bestaande activa.²⁵ In elk geval is duidelijk dat bij het opstellen van artikel 336 de gedachte aan problemen bij consolidatie niet kan zijn opgekomen. In Nederland begon de geconsolideerde jaarrekening pas na de Tweede Wereldoorlog een rol van betekenis te spelen in de externe verslaggeving. Had Ahold (of Albert Heijn, zoals de onderneming toen nog bekend stond) bij zijn beursnotering in 1948 een geconsolideerde jaarrekening gepubliceerd, dan zou de onderneming hiervoor waarschijnlijk alle lof hebben gekregen, min of meer ongeacht op welke wijze joint ventures hierin zouden zijn verwerkt.

Al ver voor 2003 waren de normen voor consolidatie verder uitgewerkt. In de Nederlandse en buitenlandse literatuur over consolidatie bestond al snel overeenstemming dat 'zeggenschap' of 'control' bepalend diende te zijn voor consolidatie, hoewel voor het grensgeval van de 50-procents-deelneming in Nederland soms nog wel eens de slag om de arm gehouden werd dat deze slechts werd geconsolideerd 'indien de aard van de deelneming daartoe aanleiding geeft'.²⁶ Ten tijde van de strafzaak tegen de Ahold-functionarissen was wel min of meer duidelijk dat onder Nederlands recht de voor Ahold relevante criteria neerkwamen op 'overwegende zeggenschap' in de joint venture. De zaak draaide dan ook voor een belangrijk deel om de feitelijke vraag of de omstandigheden bij de verschillende joint ventures in de relevante jaren de conclusie rechtvaardigden dat van overwegende zeggenschap sprake was. Dat het daarbij nauw luisterde mag blijken uit het feit dat het gerechtshof in hoger beroep, na zorgvuldige bespreking van de wettelijke bepalingen en de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, concludeerde dat niet kon worden bewezen dat Ahold géén overwegende zeg-

genschap had. Het hof concludeerde dat ook zonder de control letters, die bij het opstellen van de Nederlandse jaarrekening geen doorslaggevende rol hadden gespeeld, Ahold redelijkerwijze tot consolidatie kon overgaan, 'althans dat het tegendeel niet kan worden aangetoond'. 'Dit neemt niet weg dat het hof een andere beslissing van het ondernemingsbestuur van Ahold [zoals proportionele consolidatie] evenzeer verdedigbaar voorkomt'.²⁷

Dit was niet het geval voor de toepassing van Amerikaanse grondslagen in de stukken die bij de Amerikaanse Securities and Exchange Commission werden gedeponerd. Ook dit werd door het hof uitvoerig overwogen. Hier was de conclusie dat de control letters wel doorslaggevend waren voor consolidatie, en dat, gegeven de side letters, consolidatie onder Amerikaanse grondslagen onterecht was, en leidde tot 'materially misleading financial statements'.

Het gegeven dat een bepaalde verslaggevingspraktijk in het ene land niet conform de voorschriften is maar in het andere land marginaal aanvaardbaar, geeft aan dat we hier eerder te maken hebben met een technische definitie van juist of onjuist dan met een universele, intuïtief gefundeerde norm van waar of onwaar. Met andere woorden, er is moeilijk een wereld voorstelbaar waarin, bijvoorbeeld, het opvoeren van een fictief kas-saldo zoals in het geval van Parmalat conform de geldende verslaggevingsnormen zou zijn. Maar er is wel degelijk een wereld voorstelbaar waarin, in de omstandigheden van Ahold, het consolideren van de joint ventures niet alleen in Nederland maar ook in de Verenigde Staten in elk geval marginaal aanvaardbaar zou zijn, dat wil zeggen, een wereld waarin de criteria voor 'zeg-genschap' in grensgevallen wat anders zouden zijn uit-gewerkt. De 'schandaligheid' is dan ook niet zozeer in-herent aan de door Ahold toegepaste verslaggeving (het consolideren), maar schuilt in de schending van de ver-wachting dat Ahold zich aan de regels houdt, hoe ar-bitrair die ook mogen zijn, en, vooral, in het gebruik van frauduleuze middelen om deze regels te ontwijken.

5 Discussie en conclusies

Op basis van een vergelijking van slechts twee boek-houdschandalen zijn natuurlijk geen definitieve en universeel geldige conclusies te trekken over de stabi-liteit of de veranderlijkheid van het fenomeen boek-houdschandaal in de loop van de tijd. Dit artikel be-oogde dan ook niet meer dan een verkenning te zijn. Toch blijkt het wel mogelijk iets meer te zeggen dan dat boekhoudschandalen er altijd zijn geweest en al-tijd zullen blijven, door te letten op veranderingen in belangen, normen, en verantwoordelijkheden.

Een eerste constatering wat betreft normen is dat er op het gebied van externe verslaggeving geen volledige omslag in het waardenpatroon heeft plaatsgevonden, in de zin dat verslaggeving die eerst onaanvaardbaar

was nu positief wordt gewaardeerd, en omgekeerd. Op andere terreinen zien we dat soms wel: was honderd jaar geleden het optreden van vrouwen — laat staan ge-huwde vrouwen — als ondernemingsbestuurder nage-noeg ondenkbaar, nu is evenzeer ondenkbaar dat een onderneming niet zou streven naar het opnemen van een aantal vrouwen in bestuursfuncties. Op het gebied van de verslaggeving zijn de verschuivingen minder ge-prononceerd. Constante factoren zijn dat het moed-willig te positief voorstellen van de financiële positie of het resultaat²⁸ en het tekortschieten van interne con-trole en toezicht op de administratieve processen nog steeds aanleiding zijn tot opspraak.

Wat wel veranderd is, is dat deze aanvankelijk zeer al-gemene normen van 'waarheid' en 'betrouwbaarheid' nu veel meer in detail zijn uitgewerkt, waarbij veel za-ken die vroeger acceptabel waren — extreem voorzich-tige waarderings, beperkte toelichting — dat nu niet meer zijn. Zoals aangegeven in het geval van Ahold kan dit er toe leiden dat een onderneming in opspraak komt door het overtreden van een specifieke verslag-gevingsregel, ook al zou deze regel een element van wil-lekeur bevatten, en ook al zou een nu verboden verslag-gevingspraktijk in het recente verleden tot de aanvaardbare alternatieven hebben behoord. Bij Ahold was de overtreding van de consolidatieregels zeker niet onbedoeld, maar los van deze casus is bij de toenemen-de complexiteit van de regels de kans op een onbedoel-de overtreding, en daarmee dus de kans op een boek-houdschandaal op grond van onvoldoende interne controle, sterk toegenomen.

Afgezien van de toegenomen kans op onbedoeld strui-kelen kan worden geconstateerd dat de opbouw van een geavanceerd institutioneel kader voor de verslag-geving de klassieke boekhoudschandalen niet de we-reld uitgeholpen heeft. De wet- en regelgeving op het gebied van externe verslaggeving is aan het begin van de eenentwintigste eeuw veel dwingender en gedetail-leerder dan misschien zelfs Troelstra zich kon voorstel-len. Ook de toen bepleite accountantscontrole is inge-voerd, ook met een steeds verder uitgewerkt kader van normen. Of er zonder al die voorschriften meer boek-houdschandalen zouden zijn geweest is een onmoge-lijk te beantwoorden vraag, maar het is wel opvallend dat veel reacties op de boekhoudschandalen aan het begin van de eenentwintigste eeuw niet wezenlijk an-ders waren dan die aan het begin van de twintigste eeuw: betere voorschriften, betere handhaving, beter toezicht.

Daarmee wordt wellicht een verband zichtbaar tussen normen voor en belangen bij de jaarrekening. Het is denkbaar dat de verzwaring van het normenkader, en de daar-mee gepaard gaande verwachting van een hogere kwali-teit van de verslaggeving, geleid heeft tot een toename van het belang van de jaarrekening, en daarmee ook van het potentiële belang van misleidende verslaggeving. De vaak

aan Groucho Marx toegeschreven uitspraak lijkt hier ook van toepassing: 'the secret of life is honesty and fair dealing. If you can fake that, you've got it made'. Het voortdurend benadrukken dat de jaarrekening inzicht, of een getrouw beeld, dient te geven schept andere verwachtingen, en dus ook andere belangen bij fraude, dan een situatie waarin de verwachtingen rond de jaarrekening laag gespannen zijn en waarin gebruikers van de jaarrekening weten dat zij zelf verantwoordelijk zijn voor de mate waarin zij op de jaarrekening wensen te vertrouwen.

Het is dan ook interessant om te zien dat het in de Ahold-zaak juist de aandeelhouders zijn geweest die via een schikking schadeloos zijn gesteld, en wel door de onderneming zelf. Dit duidt op twee zaken: in de eerste plaats dat ondanks alle betogen over het coalitie- of stakeholdermodel van de onderneming het zo lijkt te zijn dat de belangen van alle andere partijen bij de jaarrekening feitelijk toch minder zwaar wegen, en in de tweede plaats dat de eigen verantwoordelijkheid van aandeelhouders voor de jaarrekening grotendeels is verdwenen. Daarbij moet natuurlijk bedacht worden dat de zaken ook anders hadden kunnen lopen. Wellicht is het zo dat, omdat Ahold het boekhoudschandaal heeft overleefd, andere partijen in mindere mate zijn getroffen: de verlaging van de kredietwaardigheid van Ahold en de koersdaling van de beursgenoteerde obligaties was ongetwijfeld nadelig voor obligatiehouders, maar uiteindelijk is de onderneming niet in gebreke gebleven wat betreft rente en aflossing. En als Ahold wel aan het boekhoudschandaal ten onder was gegaan, was er van een schikking met aandeelhouders waarschijnlijk nooit iets gekomen. Desondanks lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de positie van aandeelhouders van beursgenoteerde ondernemingen is veranderd. Eenvoudig gezegd: boekhoudschandalen worden wellicht ook als schandaliger ervaren omdat het veronderstelde belang van met name aandeelhouders bij goede verslaggeving is toegenomen, en omdat de eisen die aan goe-

de verslaggeving worden gesteld zijn verzwaard, terwijl tegelijkertijd de verantwoordelijkheden van met name aandeelhouders voor het formuleren van normen en het toezien op naleving door andere partijen — standard setters, accountants, toezichthouders — is overgenomen.

In het licht van het voorgaande is dan minder verrassend dat het zwaardere institutionele kader in zekere zin onderdeel van het probleem is geworden. Dat blijkt in Nederland met name in de discussie van de afgelopen jaren rond het feitelijk of vermeend tekortschieten van het accountantsberoep. De oplossing om dan zowel de verslaggeving als ook de accountant maar onder toezicht van de overheid te stellen ligt dan voor de hand, maar evenzo de verwachting dat de overheid daarmee een verantwoordelijkheid op zich neemt die zij niet altijd waar zal kunnen maken. Met andere woorden, de schandaligheid van toekomstige boekhoudschandalen zal waarschijnlijk ook voor een deel bepaald worden door tekortschietend toezicht. De Autoriteit Financiële Markten heeft nu nog maar een korte geschiedenis, maar het ligt voor de hand om te verwachten dat ook zij vroeger of later een keer in opspraak zal komen door een boekhoudschandaal bij een onder haar toezicht staande onderneming.

Geconcludeerd kan daarom worden dat, hoewel boekhoudschandalen onmiskenbaar een gevoel van déjà vu kunnen oproepen, er toch sprake is van belangrijke veranderingen op lange termijn. Met name de steeds verder doorgevoerde scheiding van verantwoordelijkheden voor en belangen bij de verslaggeving zal naar verwachting aan toekomstige boekhoudschandalen een kleur geven die zij in het verleden niet hadden. ■

Prof. dr C. Camfferman is hoogleraar Financial Accounting aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Noten

¹ Een voorbeeld van het soms beperkte blikveld van waaruit over boekhoudschandalen gesproken wordt is de lijst van 'The 10 Worst Corporate Accounting Scandals of All Time' (www.accounting-degree.org/scandals/, geraadpleegd op 16 februari 2015); het oudste van de tien genoemde gevallen dateert van 1998. Op één na speelden alle gevallen zich af in de Verenigde Staten. De lijst 'Accounting Scandals Through History' (<http://andylegan.blogspot.nl>, geraadpleegd op 20 februari 2015) gaat terug tot 1976.

² Voor een uitgebreide theoretische behandeling van het begrip 'schandaal', inclusief aspecten van tijdgebondenheid, zie Thompson (2001).

³ Voor de Verenigde Staten verwijs ik vooral naar Klikeman (2009).

⁴ *Handelingen Tweede Kamer*, 1905–1906, 2260–68.

⁵ Zie bijvoorbeeld het overzicht van persreacties in 'Zwendel bij naamloze vennootschappen', *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 31 juli 1906, tweede blad.

⁶ Zie bijvoorbeeld De Vries (1983, p. 115); Zeff, Van der Wel en Camfferman (1992, p. 39); Beckman (2007, p. 10). Voor de Pincoffsaffaire, zie Oosterwijk (1979).

⁷ Geciteerd in *Handelingen Tweede Kamer*, 1903–1904, 758.

⁸ *De Telegraaf*, 23 augustus 1910, avondblad, p. 7; *Nieuwsblad van het Noorden*, 8 februari 1913, p. 1; *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 10 oktober 1923, p. 3. De genoemde percentages van de uitkeringen in de artikelen lopen uiteen.

⁹ In het historisch overzicht van Sternheim (1935, p. 25) is de Noordbrabantsche Bank al niet meer apart zichtbaar, maar verscholen in de zin 'Eenige déconfitures, speciaal in het provinciale bankwezen, kwamen voor'.

- 10** *Handelingen Tweede Kamer*, 1903-1904, 759.
- 11** Geciteerd in *Handelingen Tweede Kamer*, 1903-1904, 780.
- 12** 'De Noordbrabantsche Bank', *De Telegraaf*, 20 november 1904, tweede blad, p. 3.
- 13** *Handelingen Tweede Kamer*, 1905-1906, 2264.
- 14** Zie Valkhoff (1938). Zie ook het themanummer 'vermaatschappelijking van de onderneming' van het *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, jaargang 53 (1979), no. 8-9.
- 15** *Herziening van het Ondernemingsrecht: Rapport van de Commissie ingesteld bij beschikking van de Minister van Justitie van 8 april 1960* ('s-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1968), p. 33.
- 16** Tweede Kamer, vergaderjaar 2005–2006, 30 336, nr. 3, 2.
- 17** Voor het Verenigd Koninkrijk in de jaren '60 van de vorige eeuw, voorafgaand aan de oprichting van het Accounting Standards Steering Committee, zie Rutherford (2007, pp. 8-11). Voor de Verenigde Staten in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw, voorafgaand aan de oprichting van de Financial Accounting Standards Board als opvolger van de Accounting Principles Board, zie onder andere Van Riper (1994, pp. 7-11).
- 18** Zie hiervoor ook Van de Poel en Schilder (1991, pp. 39-52).
- 19** De bevindingen van Tros (2015) laten zien hoe ondernemingen bij de selectie van de accountant invloed uitoefenen op de 'scope' en daarmee wellicht op de kwaliteit van de controle. Dat laat het door mij bedoelde punt onverlet zolang dergelijke invloed géén inperking inhoudt van de betekenis die derden aan een specifieke accountantsverklaring mogen hechten (in tegenstelling tot accountantsverklaringen in het algemeen).
- 20** 'Open' naamloze vennootschap was de gangbare aanduiding van de naamloze vennootschappen bedoeld in artikel 42c Wetboek van Koophandel. Kort gezegd ging het hierbij om vennootschappen waarvan effecten beursgenoteerd waren, met aandelen of schuldpapier aan toonder, of die het bank- of verzekeringsbedrijf uitoefenden.
- 21** 'Grootste boekhoudfraude uit Nederlandse historie', *Het Financieele Dagblad*, 5 mei 2012, p. 19.
- 22** 'Ahold to Avoid U.S. Prosecution', 29 september 2006, www.cfo.com.
- 23** Bedoeld is de uitspraak van de Raad van Tucht van 12 maart 2007, in hoger beroep bevestigd door het College van Beroep voor het Bedrijfsleven op 11 september 2008, ECLI:NL:CBB:2008:BF0385. Sindsdien is ook de handelwijze van Deloitte na het aan het licht komen van het Ahold-schandaal onderwerp geweest van tuchtrechtspraak, maar dat valt buiten het bestek van dit artikel.
- 24** 'Beslissingen onderzoek Koninklijke Ahold N.V.', persbericht openbaar ministerie 30 september 2004, www.om.nl.
- 25** De parlementaire behandeling geeft hierover geen uitsluitsel: de aandacht ging hierbij niet uit naar de vraag wat een balans 'onwaar' maakt, maar naar de vraag of het oogmerk van benadeling een rol moest spelen. Zie Smidt (1891, pp. 575-577).
- 26** *Verslaggeving, verantwoording en voorlichting door de besturen van naamloze vennootschappen*, Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, 1962, p. 36.
- 27** Gerechtshof Amsterdam, 28 januari 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BH1789.
- 28** Weliswaar wordt soms betoogd dat er situaties kunnen zijn waarin het met het oog op de stabiliteit van de onderneming beter is om tijdelijke verliezen niet te publiceren, maar ook dat is een constante factor. Deze gedachte kan in de negentiende eeuw worden aangetroffen (bijvoorbeeld Bagehot, 1873, hoofdstuk 10, paragraaf 11), en lag ten grondslag aan de pas in de jaren negentig van de twintigste eeuw verdwenen geheime reserve in de jaarrekening van banken die bekend stond als voorziening voor algemene risico's. Deze gedachte leek in de financiële crisis van 2008/2009 ook weer een rol te spelen in de vorm van voorstellen om de toepassing van fair-value-waardering op te schorten of anderszins aan te passen.

Literatuur

- Bagehot, W. (1873). *Lombard Street. A description of the money market*. London: Henry S. King & Co.
- Bartov, E., & Cohen, D.A. (2009). The "numbers game" in the pre- and post-Sarbanes-Oxley eras. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 24(4), 503-534.
- Beckman, H. (2007). *Jaarrekening en verantwoording. Verleden en heden*. Inaugurale rede Rijksuniversiteit Groningen, Kluwer.
- Berle, A. A., & Means, G. C. (1932). *The modern corporation and private property*. New York/Chicago: Commerce Clearing House.
- Camfferman, K. (2000). Jaarrekeningpublicatie door beursgenoteerde naamloze vennootschappen in Nederland tot 1910. *NEHA Jaarboek*, 63, 71-103.
- Camfferman, K. (2012). A contract-law perspective on legal cases in financial reporting. The Netherlands, 1880–1970. *Accounting History*, 17(2), 141-173.
- Clikeman, P.M. (2009). *Called to account. Fourteen financial frauds that shaped the American accounting profession*. New York: Routledge.
- Crutchley, C.E., Jensen, M.R.H., & Marshall, B.B. (2007). Climate for scandal. Corporate environments that contribute to accounting fraud. *The Financial Review*, 42, 53-73.
- Freeman, R.E. (1984). *Strategic management. A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
- Griffiths, I. (1986). *Creative accounting. How to make your profits what you want them to be*. London: Sidgwick & Jackson.
- *The International <IR> Framework* (2013). International Integrated Reporting Council.
- Jones, M.J. (redactie) (2011). *Creative accounting, fraud and international accounting scandals*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Knapp, M.C., & Knapp, C.A. (2007). Europe's Enron. Royal Ahold, N.V. *Issues in Accounting Education*, 22(4), 641-660.
- Lakeman, P. (1984). *Het gaat uitstekend. Zwendel en wanbeleid in het Nederlandse bedrijfsleven*. Weesp: De Haan.
- Langendijk, H. (2011). Financial accounting scandals in the Netherlands. In M.J. Jones (redactie). *Creative accounting, fraud and international accounting scandals*, (pp. 305-323). Chichester: John Wiley & Sons.
- Limperg Jr., Th. (1904). De wetgeving op de naamloze vennootschappen en de administratieve controle. *Algemeen Handelsblad*, 8 januari (avondblad, derde blad).
- Low, M., Davey, H., & Hooper, K. (2008). Accounting scandals, ethical dilemmas and educational challenges. *Critical Perspectives on Accounting*, 19(2), 222-254.
- Oosterwijk, B. (1979). *Vlucht na victorie. Lodewijk Pincoffs (1827–1911)*. Rotterdam: Donia Pers Producties.

- Poel, J.H.R. van de (2006). *Schade en schande. Lessen uit de zaak-Ahold*. Amsterdam: Business Contact.
- Poel, J.H.R. van de, & Schilder, A. (1991). *Normen voor accountants*. NIVRA-geschrift 59, Amsterdam: NIVRA.
- Rappaport, A. (1986). *Creating shareholder value. The new standard for business performance*. New York: The Free Press.
- Reiman, J.D., & Nijst, J.J.M.H. (1906). *De accountant als controleur*. Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Rutherford, B.A. (2007). *Financial reporting in the UK. A history of the Accounting Standards Committee, 1969-1990*. London/New York: Routledge.
- Smidt, H.J. (1891). *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht. Volledige verzameling van regeeringsontwerpen, gewisselde stukken, gevoerde beraadslagen, enz.*, tweede druk, tweede deel. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Smit, J. (2004). *Het drama Ahold*. Amsterdam: Balans.
- Sternheim, A. (1935). Veertig jaren accountancy. 1895–1935. In *Gedenkboek Nederlandsch Instituut van Accountants 1895–1935*, (pp. 7-59). Amsterdam: Nederlandsch Instituut van Accountants.
- Thompson, J.B. (2001). *Political scandal. Power and visibility in the media age*. Cambridge: Polity Press.
- Traas, L. (1975). Veranderende visies op de ondernemingen hun consequenties voor de verslaggeving. In J.W. van Belkum (redactie). *De wet op de jaarrekening in perspectief* (pp. 32-35). Tilburg: Universitaire Pers Tilburg.
- Traas, L. (1976). De informatieve waarde van de jaarrekening. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 50(2), 75-90.
- Tros, J.C.A. (2015). *How external financial audit services are selected by Dutch listed OOBs and how this selection process affects perceived auditor independence and perceived audit quality. Does a turkey vote for Christmas?* Proefschrift Nyenrode Business Universiteit.
- Valkhoff, J. (1938). *Een eeuw rechtsontwikkeling. De vermaatschappelijking van het Nederlandse privaatrecht sinds de codificatie (1838)*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Van Riper, R. (1994). *Setting standards for financial reporting. FASB and the struggle for control of a critical process*. Westport, CT: Quorum Books.
- Vries, J. de (1983). *Lion Markus en de compatibiliteit in Nederland omstreeks 1900*. Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 46, no. 4. Amsterdam/Oxford/New York: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Zeff, S. A., Wel, F. van der, & Camfferman, K. (1992). *Company financial reporting. A historical and comparative study of the Dutch legislative process*. Amsterdam: North-Holland.